

В. Г. ГАЎРЫЛОВІЧ

г. Гомель, ДУА «Сярэдняя школа № 67 г. Гомеля»

ВОБРАЗ ПЧАЛЫ Ё ФРАЗЕАЛОГІІ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ: СЕМАНТЫКА, УНУТРАНАЯ ФОРМА

У артыкуле на аснове аналізу ўнутранай формы і фразеалагічнага значэння выяўлена спецыфіка заамарфізму 'пчала' / 'bee' ў беларускай і англійскай лінгвакультурах, вызначаны асацыятыўныя прыкметы (аб'ектыўныя і суб'ектыўныя), якія фарміруюць культурна-моўны (стэрэатыпны) вобраз пчалы ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў і англічан. Выяўлена наяўнасць супадзення і разыходжання, агульнага і адметнага ў выкарыстанні працэсу метафарызацыі, створаных вобразах другасных адзінак для характарыстыкі і ацэнкі чалавека ў беларускім і англійскім соцыумах.

Свет насякомых у фразеалагічнай карціне свету (далей – ФКС) кожнага народа – цэлая сістэма ўяўленняў, вераванняў і ідэй. Даследаванне таго, якія назвы насякомых, якія іх прыкметы, якасці і ўласцівасці адлюстроўваюцца ў фразеалогіі, прадстаўляе каштоўную культурную інфармацыю.

Насякомыя ўцягнуты ў быццёвую прастору чалавека, прыносячы яму карысць (знішчаюць шкоднікаў, апыляюць расліны, вырабляюць карысныя прадукты) і шкоду (непакояць сваімі ўкусамі, пераносяць хваробы, шкодзяць ураджаю), задзейнічаны ў народнай культуры (у павер'ях і прыметах, абрадавых дзеяннях, славесным фальклоры).

Падчас пошуку асноў метафары трэба ўлічваць як эталагічныя веды, так і ўсю сістэму асацыяцый, традыцый, міфалагічных

уяўленняў, стэрэатыпаў і эталонаў, звязаных з той ці іншай жывёлай, бо фразеалагізмы “найперш утрымліваюць і перадаюць ад пакалення да пакалення культурную інфармацыю, рознага роду імпліцытныя (схаваныя) культурныя факты і значэнні, якія патэнцыяльна або актуальна выходзяць за межы дэнататыўнай (прадметна-лагічнай) часткі значэння” [5, с. 182].

Метафарычнае мысленне чалавека спрыяе замацаванню асацыятыўных прыкмет заоніма на аснове параўнання і перанясення характарыстык жывёлы на людзей. У выніку метафарычнага пераносу наймення жывёлы на чалавека выдзяляем два тыпы асацыятыўных прыкмет (характарыстык): 1) аб’ектыўныя (рэальныя), уласцівыя ім як біялагічнаму віду (фізічныя характарыстыкі, звычкі жывёл), якія пераносяцца на чалавека і 2) суб’ектыўныя (уяўныя), якія ўмоўна прыпісваюцца жывёлам моўным калектывам, безадносна да рэальных біялагічных характарыстык (прыкметы інтэлектуальнай, валявой, эмацыянальнай сфер). Прыкмета, выбраная для метафарычнага пераасэнсавання, “адыгрывае ролю маркера, які павінен увасобіцца ў намінацыі, што ўвасабляе гэтую прыкмету ў найбольшай ступені ў канкрэтнай нацыянальнай свядомасці” [4, с. 61].

Група энтамонімаў (назвы насякомых) з’яўляецца адной з самых высокапрадуктыўных сярод усіх груп фразеалагічных адзінак (далей – ФА) з кампанентамі-заонімамі: эмпірычную базу даследавання складаюць 233 ФА беларускай мовы, выбраныя з літаратурных і дыялектных фразеаграфічных крыніц, і 56 ФА англійскай мовы, выдзеленыя з аўтарытэтных друкаваных фразеалагічных крыніц англійскай мовы і электронных рэсурсаў (гл. Спіс скарачэнняў крыніц фразеалагізмаў). Пры гэтым самым частотным энтамонімам у дзвюх мовах з’яўляецца энтамонім *муха*: (78 ФА ў беларускай мове і 19 ФА ў англійскай).

Аб’ектам вывучэння ў межах артыкула абраны фразеалагізмы беларускай і англійскай моў з кампанентам-энтамонімам *пчала / бее*. Выдзяленне ФА з гэтым кампанентам тлумачыцца адсутнасцю супастаўляльных даследаванняў на матэрыяле ФА беларускай і англійскай моў з кампанентам *пчала / бее* ў беларускай навуковай практыцы, а таксама іх яркай вобразнай асновай. З абраным кампанентам намі зафіксавана 13 ФА ў беларускай мове і 10 ФА ў англійскай.

Пчала асобна выдзяляецца сярод іншых насякомых сваёй чысцінёй і свяшчэннай, нябеснай прыродай [2, с. 448], карыстаецца асаблівай павагай і шанаваннем у чалавека. У беларускай і англійскай

ФКС пчала аказваецца насякомым больш дасканалым у параўнанні з іншымі відамі насякомых. У значнай ступені гэта абумоўлена карыснасцю пчалы для чалавека.

Пры аналізе фразеалагізмаў дзвюх моў выяўлена адна агульная аб'ектыўная прыкмета 'пчала працавітая': бел. *рупліва як пчала* (С-1991: 79); *руплівы як пчолка* (В-1979: 380); *работаець / руплівы / старанны як пчала* (В-1979: 374); англ. *be as busy as a bee* (дасл. – быць занятым як пчала) 'быць вельмі занятым' (Л-2001: 104); *<as>brisk as a bee* (дасл. – вёрткі як пчала) 'пра жвавага, працавітага чалавека' (К-1998: 74); *a busy bee* (дасл. – занятая пчала) 'пра таго, хто шмат працуе і заўсёды вясёлы' (LID: 22); 'вельмі актыўны і працалюбівы' (FDI); *<as> busy as a bee* (дасл. – заняты як пчала) 'вельмі заняты' (К-1998: 117).

Як вядома, у адным пчаліным згуртаванні жывуць тры функцыянальна адрозныя групы ("касты", або класы): рабочыя пчолы, якія збіраюць ежу і будуюць гняздо, адзіная развітая самка, або матка, якая адкладае яйкі, і самцы-трутні, якія пасля апладнення самкі выганяюцца з гнязда [1, с. 569]. Асновай для параўнання пчалы з працавітым і руплівым чалавекам, відаць, сталі характар і вобраз жыцця рабочых пчол. Так, зону адказнасці рабочых пчол складаюць будаўніцтва сотаў, догляд за маткай, лічынкі, збор, перапрацоўка нектара і пылку, выраб пяргі, ахова, прыбіранне, дэзінфекцыя, вентыляцыя вулля, падтрыманне ў ім пэўнай тэмпературы, вільготнасці [3].

У англійскай мове фіксуецца ФА *queen bee* (дасл. – каралева-пчала / матка) 'жанчына, якая мае аўтарытэт або знаходзіцца ў дамінуючым або спрыяльным становішчы ў параўнанні з аднагодкамі' (FDI), вобраз якой узыходзіць да пчалы-маткі, царыцы вулля, якая адказная за рэпрадукцыю патомства.

У аснову вобразаў пераважнай большасці беларускіх ФА з кампанентам *пчала* пакладзены аб'ектыўныя асацыятыўныя прыкметы, якія апісваюць прыродныя характарыстыкі пчалы, што пераносяцца на чалавека. Так, на аснове назіранняў за знешнім выглядам, дзеяннямі і фізіялогіяй пчол, а таксама іх асяроддзем пражывання, намі выдзелены шэраг аб'ектыўных асацыятыўных прыкмет.

1. Знешні выгляд.

З малым памерам пчалы звязаны (прыкмета 'пчала малога памеру') беларускія ФА *пчале на крылле* (С-1991: 85), *на пчолкі* 'на

трошкі, на кароткі час (сесці). Прапанова ці запрашэнне паводле звычаю, сесці перад адыходам, развітаннем’ (Д-2000: 126).

Вобразная аснова ФА *на пчолкі* можа браць свае вытокі ад павер’яў і магічных дзеянняў славян, звязаных з завядзеннем пчол. Так, для пасадкі і ўтрымання рою на пчальніку прымушаюць сесці дзяцей на Каляды, просяць прысесці гасцей на вяселлі (укр.), на хрэсьбінах (бел.), сама гаспадыня садзіцца, калі выпушчаны рой (сербск.) і г.д. [8, с. 373–374].

2. Рух, перамяшчэнне ў прасторы.

Беларуская ФА як *Шыманелявы пчолы* ‘шпарка, хутка’ (Сц-1983: 622) рэалізуе прыкмету, якая перадае высокую хуткасць палёту пчалы (прымета ‘пчала хутка лятае’). Пчала – рэкардсмен палёту. Каля 450 узмахай крыламі за секунду. За мінуту насякомае можа праляцець каля кіламетра [3].

3. Існаванне, асяроддзе пражывання.

Адзначана ў ФА і здольнасць насякомых збірацца ў вялікай колькасці (прымета ‘пчала жыве ў арганізаваным згуртаванні’). Гэтая асаблівасць жыцця пчол пакладзена ў аснову беларускіх ФА як *пчол у караніку* (С-1991: 80), *людзю як пчол у караніку / вулі* (В-1979: 343).

Меданосныя пчолы з’яўляюцца сацыяльнымі насякомымі – яны жывуць разам у вуллях або роях [1, с. 569]. Колькасць асобінаў у пчалінай сям’і можа дасягаць некалькіх дзясяткаў тысяч [3].

У англійскай мове да гэтых ФА маецца адпаведнік з кампанетам-энтамонімам *муха – like flies* (дасл. – як мух) ‘многа, у вялікай колькасці’.

4. Фізіялогія

Цела большасці пчол пакрыта шматлікімі электростатычнымі галінастымі варсінкамі, якія садзейнічаюць прыліпанню і пераносу пылку [7]. Вобразнае ўяўленне аб надакучлівасці пчол (прымета ‘пчала надакучлівая’), а таксама асацыяцыі паводле падабенства з’яў (прымета ‘пчала мае ліпкае цела’), відаць, сталі асновай для ўзнікнення ФА беларускай мовы *напалі як пчолы на неўмывацьку* (В-1979: 352), *прыліп як пчала да смалы* (С-1991: 90), *як пчала да смалы* ‘надакучліва’ (Сц-1983: 618).

Прыродная асаблівасць пчалы прыносіць мёд (прымета ‘пчала прыносіць мёд’) зафіксавана ў ФА *дала пчала мёду* (Я-2004: 411).

Як відаць, аб’ектыўны жывёльны свет, які эмпірычна пазнаецца і ацэньваецца чалавекам, з’яўляецца прадуктыўнай крыніцай інтэрпрэтацыі фразеалагізмаў з кампанентам *пчала*.

Здольнасць пчол балюча кусацца (прыкмета ‘пчала кусаецца’), хутчэй за ўсё, стала падставай для ўзнікнення ФА як *пчолы пакусалі* каго. ‘неспакойны, злы, раздражнёны хто-н.’ (Д-2000: 243). Вобразная аснова гэтай ФА можа таксама ўзыходзіць да народных уяўленняў аб суаднесенасці пчалы з д’яблам. Так, у многіх народаў, у тым ліку і славянскіх, існавала забабоннае ўяўленне пра тое, што д’ябал мог пераўтварацца ў мух, жукоў і іншых насякомых. Пранікаючы ў рот, нос, вуха ці ўкусіўшы чалавека, ён рабіў таго ашалелым, прымушаючы яго выходзіць з сябе або капрызнічаць, злавацца [6, с. 423].

Міфалагічныя ўяўленні пра насякомых як увасабленне чалавечай душы спарадзілі шэраг псіхічных характарыстык чалавека, якія знайшлі адбітак і ў англійскай фразеалогіі. Так, у дзвюх ФА англійскай мовы вобраз пчалы скарыстоўваецца для перадачы дзівацтва, маніі, заскоку: *a bee in one’s bonnet* (дасл. – пчала ў чым-н. каптурыку) ‘дзівацтва; неадчэпная ідэя, манія; заскок’; *have a bee in your bonnet* (дасл. – мець пчалу ў тваім / вашым каптурыку) ‘думаць або гаварыць аб чым-н. увесь час, і верыць, што гэта вельмі важна’ (OIDE: 22). Вытокамі ФА, як відаць, паслужыў стан неспакою, узбуджэння, у якім знаходзіцца чалавек, у каптурыку якога пасялілася пчала. ФА рэалізуюць асацыятыўную метафарычную прыкмету ‘пчала надакучлівая’.

Станоўчы вобраз пчалы ва ўспрыманні англічан абумоўлівае семантыку і вобразную аснову англійскіх ФА *be the bee’s knees* (дасл. – быць пчалінымі каленямі) ‘хто-н. або што-н. вельмі добры(ае), прывабны(ае)’ (LID: 188); ‘быць выключна выдатным, якасным’ (FDI); *the bee’s knees* (дасл. – пчаліныя калені) ‘цудоўны чалавек або рэч’ (OIDE: 22); ‘вельмі прыемны, жаданы, які ўражвае’ (FDI). ФА выяўляюць метафару ‘пчала – выключны чалавек’, цесна звязаную з неметафарычнай прыкметай ‘пчала – выключнае / дасканалае насякомае’.

У фразеалогіі кожнай мовы адзначаюцца таксама ФА, у складзе якіх энтамонімы не адлюстроўваюць якія-небудзь прыкметы насякомых (страчваюць сувязь са светам прыроды), перадаюць розныя абстрактныя паняцці і з’явы жыцця, а таксама ўжываюцца для метафарычнага абазначэння чалавека або прадмета: бел. *выдраць пчолы* ‘забраць мёд з вулля, знішчыўшы пчол’ (ТСБМ-1: 533); англ. *the birds and the bees* (дасл. – птушкі і пчолы) ‘базавыя факты пра сэкс і рэпрадукцыю, “факты жыцця”, якія расказваюць дзецям’ (OIDE: 29); *put the bee on <someone>* (дасл. – пакласці пчалу на каго-н.)

‘прасіць або аказваць ціск на каго-н. за пазыку або ахвяраванне грошай’(FDI).

Як відаць, у англійскай мове выбар наймення пчалы ў якасці структурнага кампанента фразеалагізмаў, у асноўным, абавязаны ўяўленнямі англічан аб гэтым насякомым.

Такім чынам, структура канцэпта ПЧАЛА ў ФКС беларускай і англійскай моў прадстаўлена метафарычнымі і неметафарычнымі канцэптuallyнымі прыкметамі. ФКС дзвюх моў рэалізуюць прыкметы ‘пчала працавітая’ і ‘пчала надакучлівая’. Беларускія ФА аб’ектывуюць таксама прыкметы: ‘пчала малога памеру’, ‘пчала хутка лятае’, ‘пчала жыве ў арганізаваным згуртаванні’, ‘пчала мае ліпкае цела’, ‘пчала прыносіць мёд’, ‘пчала кусаецца’. Англійскія ФА выяўляюць метафарычную прыкмету ‘пчала – выключны чалавек’.

Для кожнага народа існуюць свае асацыяцыі, звязаныя з пчалой. Адрозныя асацыятыўныя прыкметы, выдзеленыя чалавекам, падкрэсліваюць спецыфічнасць светаўспрымання носьбітаў беларускай і англійскай моў, а таксама ўказваюць на несупадзенне тэхнікі другаснай намінацыі ў дзвюх мовах. Так, шэраг ФА беларускай мовы мае адпаведнікі ў англійскай мове з вобразамі іншых насякомых або класаў жывёл, напрыклад: бел. *як пчол у караніку*; *людзю як пчол у караніку / вулі* – англ. *like flies* (дасл. – як мух) ‘многа, у вялікай колькасці’; бел. *як пчалы пакусалі* каго. – англ. *<as>cross / sulky / savage as a bear* (дасл. – сярдзіты / пануры / раз’юшаны як мядзведзь) ‘вельмі раззлаваны’ (К-1998: 70); *mad as a hornet / madder than a hornet* (звар’яцелы як шэршань / больш звар’яцелы, чым шэршань) ‘вельмі сярдзіты’ (LID: 174); *<as> mad as a wet hen* (дасл. – звар’яцелы як мокрая курыца) ‘раз’юшаны, злосны’ (FDI) і інш.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Всемирная энциклопедия: Биология / гл. ред. М. В. Адамчик : гл. науч. ред. В. В. Адамчик. – Минск : Современный литератор, 2004. – 832 с.

2 Гура, А. В. Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.

3 Как живут пчелы: описание, образ жизни, питание, размножение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mygreenworld.ru/zhivotnye/kak-zhivut-pchely-opisanie-obraz-zhizni-pitanie-razmnozhenie/>. – Дата доступа : 15.03.2021.

4 Корнилов, О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.

5 Ляшчынская, В. А. Два фрагменты фразеалагічнай карціны свету беларусаў : манаграфія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2020. – 230 с.

6 Мелерович, А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь: около 1000 единиц / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.

7 Пчёлы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Пчелы>. – Дата доступа : 15.03.2021.

8 Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито) – М. : Международные отношения, 2009. – 656 с.

Спіс скарачэнняў крыніц фразеалагізмаў

В-1979 – Выслоўі. Склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ, артыкул і камент. М. Я. Грынבלата. Рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.; **Д-2000** – Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 267 с.; **К-1998** – Кунин, А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 5-е изд., – М.; Живой язык, 1998. – 944 с.; **Л-1991** – Лепешаў, І. Я. 3 народнай фразеалогіі: Дыферэнц. слоўнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 110 с.; **Л-2008-1** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1 : А–Л. – 2008. – 672 с.; **Л-2008-2** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2 : М–Я. – 2008. – 968 с.; **М-К-1972** – Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.; **С-1991** – Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Ф. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.; **Сц-1983** – Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.; **Ю-2002** – Юрчанка, Г. Ф. Народнае мудраслоўе : Слоўнік / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 2002. – 319 с.; **DAIPV** – Spears R. A. Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. – McGraw-Hill, 2005. – 1080 p.; **DASCE** – Spears Richard A. Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. – McGraw-Hill Companies, Inc, 2006. – 576 p. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 30.09.2019; **FDO** – Farlex Dictionary of Idioms, 2015. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 30.09.2019; **LID** – Longman idioms dictionary: over 6000 idioms. – Harlow : Longman, 1998. – 398 p; **OIDL** – Oxford Idioms Dictionary for learners of English. – Oxford University Press, 2016. – 470 p.

In the article on the base of the analyses of the inner form and phraseological meaning the specific of zoomorphysm 'пчала' / 'bee' in the Belarusian and English linguocultures is specified, the associative features (objective and subjective) which form cultural-language (stereotype) image of the bee in the phraseological image of the world of the Belarusians and the British are defined. The presence of the common and distinctive features in the usage of the process of metaphorization, in the images of the derived units for the characteristic and evaluation of a person in Belarusian and English societies is revealed.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. Ф. СКОРИНЫ